

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора економічних наук, професора
Войнарєнка Михайла Петровича
на дисертаційну роботу Маслака Олександра Олександровича
«Формування та розвиток систем кластеризації національної економіки»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним
господарством**

**Актуальність теми дисертації та її зв'язок з науковими програмами,
планами, темами**

Інноваційний шлях розвитку національної економіки є об'єктивною необхідністю сьогодення. Його впровадження є складним та трудомістким процесом, що змушує змінювати установлені стереотипи, принципи ведення підприємницької діяльності, розвивати форми взаємодії, налагоджувати комунікаційні зв'язки, впроваджувати найкращі зарубіжні практики та методи управління. Водночас цей процес передбачає розвиток інноваційних структур, трансфер технологій на основі реалізації принципів державно-приватного партнерства. Для досягнення окреслених цілей слід створювати і розвивати кластери та їх системи.

Як відомо, кластери зарекомендували себе як результативна інноваційна форма ведення підприємницької діяльності. Значних успіхів у своїй діяльності кластери досягли у високотехнологічній «Силіконовій долині» та набули поширення у всьому світі і у межах національної економіки, зокрема.

Питання формування та розвитку систем кластеризації національної економіки є недостатньо дослідженими. Зокрема, невирішеними питаннями у економічній літературі залишається тлумачення основних понять, що розкривають зміст кластеризації національної економіки, положення із державного управління кластеризацією національної економіки, оцінювання

рівня загроз формування і розвитку систем кластеризації національної економіки, впровадження механізму фінансового забезпечення діяльності кластерів та підвищення його інформаційної складової тощо.

На актуальність теми дисертаційного дослідження вказує використання її результатів під час розроблення НДР кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва Національного університету «Львівська політехніка» «Розвиток процесно-структурованого менеджменту в умовах транскордонного співробітництва підприємств» (номер державної реєстрації 0117U001463); Національної металургійної академії України «Моделювання економічної поведінки та стратегії розвитку суб'єктів господарювання» (державний реєстраційний номер 0116U008360), «Сучасні методи та фінансово-економічні механізми управління суб'єктами господарювання регіону» (державний реєстраційний номер 0117U002349), «Методологія управління підприємствами різних організаційно-правових форм власності» (державний реєстраційний номер 0107U001146); Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова «Дослідження пріоритетних напрямів регіональної політики в економічній сфері» (державний реєстраційний номер 0110U007602).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій та їх достовірність

Отримані автором наукові результати та висновки дисертаційної роботи характеризуються високим рівнем обґрунтованості та достовірності, що підтверджено використанням значної кількості загальнонаукових і спеціальних методів. У процесі дослідження використано такі методи: теоретичного узагальнення та систематизації – для формування визначення кластеризації національної економіки (підр. 1.1); групування і систематизації – для факторів формування систем кластеризації національної економіки (підр. 3.1), формування мотиваторів і загроз кластеризації національної економіки в

умовах інноваційного розвитку (підр. 3.1); аналізування і синтезу для узагальнення ролі і місця кластеризації у процесах інноваційного розвитку національної економіки (підр. 1.1), аналізування етапів кластеризації (підр. 2.2), виявлення принципів формування і розвитку систем кластеризації національної економіки (підр. 3.4), розроблення рекомендації із державного планування систем кластеризації національної економіки (підр. 5.2); порівняння – для визначення узгоджень і відмінностей загальних та спеціальних методів дослідження кластеризації (підр. 2.1), порівняння підходів до оцінювання загроз формування і розвитку систем кластеризації національної економіки в умовах інноваційного розвитку (підр. 3.3); кореляційно-регресійного аналізу – для визначення впливу банківської системи на розвиток систем кластеризації національної економіки (підр. 4.2), оцінювання вагомості ознак, які характерні для гнучкої кластерної політики (підр. 5.1); оптимізаційні методи – для оцінювання конкурентоспроможності промислових кластерів (підр. 2.2), формування рекомендацій із створення національного кластерного бюро при Президентові України (підр. 5.3); експертних оцінок – для розвитку механізму забезпечення формування і розвитку систем кластеризації національної економіки (підр. 5.2), формування концепції гнучкого підходу до нормативного управління кластеризацією (підр. 5.1), уточнення ролі банківської системи у підвищенні рівня кластеризації національної економіки (підр. 4.1); матричні методи – для урахування процесів формування і розвитку систем кластеризації національної економіки при ціноутворенні на інноваційну продукцію на етапі визначення його стратегії та при розрахунку остаточної ціни (підр. 4.3); економіко-математичного аналізування – для визначення потенціалу кластеризації економічних регіонів країни (підр. 2.5); розрахунку рівня загроз формування і розвитку систем кластеризації національної економіки (підр. 3.3); удосконалений метод радарів – для моделювання систем кластеризації національної економіки (підр. 2.3); морфологічний аналіз – для уточнення категорійно-понятійного апарату за темою дослідження (усі розділи

дисертації); графічного представлення отриманих результатів – для наочного вираження результатів дисертаційного дослідження (усі розділи дисертації).

Про високий рівень обґрунтованості і достовірності наукових положень, висновків і рекомендації дисертаційної роботи свідчить їх апробація на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах.

Дисертаційна робота Маслака О.О. є завершеним науковим дослідженням. Мета дисертаційного дослідження, що полягає у розробленні теоретичних положень та науково-методологічних і практичних рекомендації щодо формування і розвитку систем кластеризації національної економіки досягнута.

Автором розвинуто визначення кластеризації національної економіки як процесу створення кластерів та інших мережевих структур, що дозволяє сформувати конкурентні переваги (регіонів, держави, підприємств) та досягти їх конкурентоспроможності; забезпечити швидке економічне зростання, економію витрат (на масштабах виробництва), отримати синергетичні ефекти; сприяти розвитку національної торгівлі, її інфраструктури та формуванню сприятливого ділового оточення; вирішити проблеми підприємств, видів економічної діяльності, економіки загалом; створити технологічні зв'язки, призначені для реалізації потенційних переваг учасників кластерів(с. 18-21). Окреслено цілісні та адитивні властивості кластеризації. Перші є емерджентними (неадитивними) властивостями систем (інноваційність, гнучкість, еволюційність, емерджентність), що не зводяться без залишку до властивостей окремих елементів. Другі ж характерні для більшості економічних процесів, до них зараховано неперервність, нерівномірність, циклічність, динамічність, невизначеність, системність тощо (с. 50-52).

У роботі удосконалено класифікацію чинників впливу на формування і розвиток систем кластеризації національної економіки, що відрізняється від існуючих, виділенням груп економічних, політичних, соціальних, законодавчих чинників і чинників інноваційного спрямування, вплив яких на початковому етапі кластеризації є негативним (с. 118-120).

З метою оцінювання тенденції поглиблення процесів кластеризації національної економіки, у роботі рекомендовано застосовувати удосконалений метод радарів, що передбачає реалізацію таких етапів: формування множини якісно-кількісних критеріїв (конкурентоспроможність продукції; індекс фондівіддачі; індекс використання трудових ресурсів; темп зростання частки ринку; індекс рентабельності продукції; індекс матеріалоемності; ефективність сукупних виробничих витрат; кількість підприємств у кластері; рівень оптимізації бізнес-процесів (внутрішньокластерної взаємодії); кількість працюючих; індекс експорту; рівень спеціалізованої освіти; рівень спеціалізованої матеріальної інфраструктури; наявність асоціацій; рівень цільового фінансування; рівень самофінансування; рівень фінансування експорту; мінімальний коефіцієнт обороту; накладні витрати виробництва; швидкість товароруху), обчислення їх фактичного (емпіричного) та бального (експертного) значення, оцінювання вагомості критеріїв, формування графіку радарів, визначення площ багатокутників кластерів, розрахунок імовірності кластеризації, забезпечення зворотнього зв'язку (с. 190-193).

З метою оцінювання потенціалу кластеризації економічних регіонів країни та генерування раціональних управлінських рішень у сфері кластеризації, у роботу розвинуто загальні (передбачають дослідження географічного розміщення кластерів, механізму їх функціонування, кількості учасників, їх характерних рис тощо) і спеціальні (передбачають визначення потенціалу кластеризації, кластерних можливостей регіонів чи результатів впровадження кластеризації) методи дослідження кластеризації (с. 140-142).

Вперше автором окреслено чинники впливу на кластеризацією, які варто поділити на мотиватори (участь держави у міжнародних організаціях, науково-технічний прогрес, діяльність державних органів влади щодо забезпечення регулюючої функції, діяльність наукових установ, що спрямована на розвиток людського капіталу, детінізація економіки, глобалізація та регіоналізація, кластеризація) та загрози (низький рівень фінансування НДДКР, недостатнє інформаційне забезпечення інноваційної діяльності, недосконала стимулююча

та податкова політика держави, зниження експорту та збільшення імпорту наукомістких товарів, зростання ризиків інноваційної діяльності, нецільове та неефективне використання фінансових ресурсів, спрямованих на підтримку інноваційної діяльності тощо) (с. 209-213).

Для оцінювання та запобігання ризиків формування і розвитку систем кластеризації національної економіки у роботі рекомендовано інструментарій виявлення, оцінювання та усунення загроз її здійснення (факторів негативного впливу на кластеризацію): сформовано порядок оцінювання загроз формування і розвитку систем кластеризації національної економіки, організаційно-методологічне забезпечення процесу оцінювання (с. 264-269).

У роботі удосконалено етапи фінансового забезпечення діяльності кластеру і пропонувану участь банківської структури у діяльності кластеру на кожному із них. Це обумовило наступні напрями підвищення ролі банківської системи у формуванні і забезпеченні системи кластеризації: 1) залучення до процесів приватизації та отримання права власності на частку державного майна; 2) отримання дозволу на операції із деривативами, які покликані хеджувати портфель інвестицій; 3) податкове стимулювання шляхом звільнення від оподаткування курсових різниць, накладних витрат, безпосередньо пов'язаних з інвестуванням, комісійних винагород банку тощо; 4) отримання подвійного лістингу, що забезпечує місцевим інвесторам доступ до акцій українських емітентів, що обертаються за кордоном (с. 314-318).

У дисертації удосконалено порядок використання формальних і неформальних заходів із підвищення інформаційної складової у процесі формування систем кластеризації національної економіки, який вирізняється з-поміж існуючих тим, що розкриває механізм їх застосування на основі використання інвестиційних ресурсів (с. 350-354).

З метою обґрунтованого управління процесами формування і розвитку систем кластеризації національної економіки, у роботі вперше розроблено методологію гнучкого управління кластеризацією, яка передбачає застосування кожного із ключових факторів впливу (фінансового, наукового,

інфраструктурного, освітнього важеля) залежно від рівня дії істотних чинників (с. 379-387).

Механізм формування і розвитку систем кластеризації національної економіки вперше обґрунтовано з позицій функціонально-структурного, а також системно-рівневого та структурного підходу, що сприятиме ліквідації загроз кластеризації національної економіки (с. 410-415).

Дисертація написана науковим стилем, виклад матеріалів досліджень, сформульованих наукових висновків і рекомендацій, забезпечує легкість і доступність їхнього сприйняття. Робота характеризується доступністю, наочністю, структурованістю викладу матеріалів досліджень.

Основні наукові результати дисертації

Зі змісту дисертації, автореферату та публікацій дисертанта випливає те, що усі наукові положення сформовані автором самостійно та відображають особистий внесок дисертанта. Аналізування свідчить про наявність елементів наукової новизни.

У дисертації *вперше* розроблено методику гнучкого управління кластеризацією, яка передбачає застосування основних факторів впливу (фінансового, наукового, інфраструктурного, освітнього важеля) залежно від рівня дії таких чинників: етапу кластеризації, наявності ресурсів, рівня розвитку міжнародних економічних відносин, рівня розвитку промисловості, суміжних і підтримуючих видів економічної діяльності, рівня інфраструктурного забезпечення (с. 379-387 дисертації, с. 23-25 автореферату).

Задля ліквідації загроз кластеризації на основі розроблення і застосування системи заходів із їх попередження, припинення дії (нейтралізації), а також прогнозування, *вперше* обґрунтовано механізм формування і розвитку систем кластеризації національної економіки з позицій функціонально-структурного, а

також системно-рівневого та структурного підходу (с. 410-415 дисертації, с. 26 автореферату);

З метою обґрунтованого визначення рівня загроз кластеризації національної економіки *вперше* рекомендовано групи факторів (мотиватори і загрози), які визначають формування систем кластеризації національної економіки (с. 264-269 дисертації, с. 18 автореферату).

Автором *удосконалено* порядок урахування кластеризації національної економіки при ціноутворенні на інноваційну продукцію на етапі визначення його стратегії та при розрахунку остаточної ціни, який базується на застосуванні матричних методів, призначених для визначення стратегії ціноутворення з урахуванням рівня загроз формування систем кластеризації національної економіки (с. 23 автореферату, с. 363-370 дисертації).

Заслуговує уваги *удосконалена* автором модель фінансового забезпечення діяльності кластера, що містить етапи забезпечення фінансовими ресурсами кластерів і пропонувану участь банківських структур у їх діяльності залежно від рівня розвитку фондового ринку (с. 314-318 дисертації, с. 21 автореферату).

Для формування обґрунтованих рекомендації із розвитку систем кластеризації національної економіки, у роботі *удосконалено* інструментарій оцінювання рівня загроз кластеризації національної економіки, який передбачає визначення інтегрального показника загроз формування і розвитку систем кластеризації національної економіки на основі реалізації низки визначених етапів (с. 264-269 дисертації, с. 19-20 автореферату).

У роботі дістали подальший розвиток загальні (передбачають дослідження географічного розміщення кластерів, механізму їх функціонування, кількості учасників, їх характерних рис тощо) і спеціальні (передбачають визначення потенціалу кластеризації, кластерних можливостей регіонів чи результатів впровадження кластеризації) методи дослідження кластеризації (с. 13 автореферату, с. 140-142 дисертації).

Автором також розвинуто теоретичні засади кластеризації, що дозволяють розглядати її як процес створення кластерів та інших мережевих структур для

досягнення цілей цих об'єднань шляхом забезпечення відповідних умов та вжиття організаційно-економічних заходів їх учасниками та виявити цілісні та адитивні властивості кластеризації (с. 12-13 автореферату, с. 18-20, 50-52 дисертації); класифікацію чинників впливу на формування і розвиток систем кластеризації національної економіки шляхом виділенням груп економічних, політичних, соціальних, законодавчих чинників і чинників інноваційного спрямування (с. 118-120 дисертації, с. 12-13 автореферату).

Заслуговує уваги *удосконалений* автором порядок використання формальних і неформальних заходів із підвищення інформаційної складової у процесі формування систем кластеризації національної економіки (с. 350-354 дисертації, с. 23 автореферату).

Достовірність досліджень, повнота відображення висновків і пропозицій в опублікованих автором дисертації роботах

Дисертація є завершеною науковою працею, її мета полягає у розробленні теоретичних положень та науково-методологічних і практичних рекомендації щодо формування і розвитку систем кластеризації національної економіки. Зміст дисертації відповідає поставленій меті. Зміст автореферату є ідентичним основним положенням дисертації.

Усі наукові результати, викладені у дисертації, отримані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, що є особистим здобутком автора.

Наукові положення, висновки та рекомендації, що сформульовані у дисертації є достовірними, що підтверджено використанням значної кількості матеріалів наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів, статистичних даних, матеріалів періодичних видань, облікової, управлінської та

фінансової звітності вітчизняних підприємств, Інтернет-ресурсів, законодавчо-нормативних актів тощо.

Основні результати дисертаційної роботи та усі елементи наукової новизни достатньо аргументовані та опубліковані у 73 наукових працях, з яких 15 монографій (1 з яких одноосібна), 25 статей у наукових фахових виданнях України, з них 3 статті у виданнях, які включено до міжнародних наукометричних баз, 2 статті у виданнях України, які включені до наукометричних баз, 4 статті в наукових періодичних виданнях інших держав, 27 тез доповідей науково-практичних конференцій і симпозіумів. Загальний обсяг друкованих праць – 41,71 друк. арк., з них особисто автору належить 35,45 друк. арк.

Кількість, обсяг і якість друкованих праць надають авторові право публічного захисту дисертації.

Практичне значення результатів дослідження

Ряд положень, отриманих у дисертації мають практичну цінність. Вони використовуються Національним банком України під час дослідження та забезпечення фінансових ресурсів кластеризації, окреслення ролі банківської системи у підтримці кластеризації промисловості і формуванні напрямів її зміцнення (довідка № 55-007/72540 від 25.10.2017 р.); Міністерством фінансів України при здійсненні фінансового забезпечення діяльності кластеру (довідка від 17.12.2018 р.); Фондом розвитку інновацій Господарсько-фінансового департаменту Секретаріату Кабінету Міністрів України під час удосконалення чинної нормативно-правової бази у сфері створення сприятливих умов для ведення підприємницької діяльності (довідка № 93-03/2019 від 13.03.2019 р.); Департаментом економічної політики Львівської обласної державної адміністрації при дослідженні потенціалу кластеризації Львівської області за обсягом виробленої продукції та чисельністю найманих працівників (довідка

№ 1-11-3924 від 31.10.2017 р.); Львівською торгово-промисловою палатою при впровадженні в регіоні концепції гнучкого управління кластеризацією (довідка про впровадження № 19-08-5/11003 від 09.11.2018 р.).

Про прикладний характер наукових розробок свідчить також впровадження основних положень дисертації у навчальний процес Національного університету «Львівська політехніка» під час викладання дисциплін «Адміністративний менеджмент», «Міжнародні організації та транснаціональні корпорації» (довідка про впровадження № 67-01-738 від 08.04.2019 р.).

Підтвердженням практичного значення отриманих результатів є також їх впровадження у діяльність таких підприємств: ЛКП «Львівелектротранс» (акт впровадження № 02/1508 від 24.10.2017 р.), ПП «МД ПЛЮС» (акт впровадження від 19.11.2018 р.), ПАТ «ОКСІ БАНК» (довідка про впровадження № 3110-789 від 31.10.2017 р.), ТОВ «Українська деревообробна компанія» (довідка про впровадження від 19.12.2017 р.).

Дискусійні положення та зауваження до дисертації

Не заперечуючи важливість та оригінальність дисертаційного дослідження, доцільно зупинитись на певних дискусійних моментах:

1. Автором розглянуто процес формування кластерів як відкритих систем та докладно вивчено підсистеми управління кластерами (с. 28). Водночас автором не вказано на організаційно-правові засади функціонування кластерів у межах національної економічної системи, хоча при розробленні рекомендацій із розвитку ролі банківської системи у підтримці кластеризації вказано на те, що кластери є публічними акціонерними товариствами (ПАТ) (с. 27).

2. Використаний автором удосконалений метод радарів передбачає формування багатокутника, побудованого на осях, які відповідають показникам, що досліджувались в роботі (рис. 1.2, с. 31). Як відомо,

результативність застосування методу радарів залежить від послідовності оцінювання показників, які передбачені для оцінювання тенденції поглиблення процесів кластеризації національної економіки, то в цьому сенсі автору слід було би перевірити достовірність отриманих результатів (множини якісно-кількісних критеріїв) та здійснити повторне оцінювання імовірності об'єднання кластерів і перспективи їх ефективного функціонування.

3. Автором вивчено діяльність міжнародних організацій та окреслено їх вплив на процес кластеризації національної економіки (п. 1.3). Значно підсилило би роботу вивчення впливу органів державного управління на процеси кластеризації та критичних аналіз їх діяльності в умовах інноваційного розвитку.

4. У розділі 3 здобувачем здійснено оцінювання рівня загроз кластеризації національної економіки, які автором зараховуються до чинників негативного впливу на процес кластеризації (п. 3.3). Автору слід було би здійснити також оцінювання чинників (мотиваторів), які позитивно впливають на кластеризацію національної економіки.

5. У розділі 3, п. 3.3 автором удосконалено механізм підсилення інформаційної складової формування і розвитку систем кластеризації національної економіки. При цьому незрозумілим є суб'єкт використання рекомендованого механізму та його ресурсне забезпечення (рис. 3.12).

6. Автором вперше рекомендовано концепцію гнучкого управління кластеризацією яку слід реалізувати залежно від рівня ключових чинників: етапу кластеризації, наявності ресурсів, рівня розвитку міжнародних економічних відносин, промисловості, суміжних і підтримуючих видів економічної діяльності, інфраструктурного забезпечення. При цьому ключовими її інструментами є фінансове забезпечення, наукова сфера, освіта, інфраструктура, міжнародна сфера (п. 3.3, рис. 3.12). Автором не вказано, що саме обумовило вибір таких інструментів та відповідних їм рівнів прояву у межах концепції гнучкого управління кластеризацією.

Висновок про відповідність роботи встановленим вимогам

МОН України

Дисертація Маслак О.О. на тему «Формування та розвиток систем кластеризації національної економіки» є завершеною оригінальною науковою працею, яка присвячене вирішенню актуального наукового і практичного завдання із формування та розвитку систем кластеризації національної економіки. Автореферат дисертації відображає усі наукові положення, які винесено на захист. Подана до захисту дисертація написана науковим стилем, викладений матеріал є логічно структурований, усі отримані висновки науково обґрунтовані та підтверджуються результатами дослідження.

Представлені автореферат, рукопис дисертації та графічний матеріал у повній мірі відображають зміст роботи, відповідають паспорту спеціальності 08.00.03 – економіка і управління національною економікою.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що за своїм змістом, оформленням, актуальністю, глибиною вирішення наукових проблем, теоретичним і практичним значенням одержаних результатів дисертація Маслака Олександра Олександровича на тему «Формування та розвиток систем кластеризації національної економіки» відповідає вимогам МОН України до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук, зокрема пунктам 9, 11, 12 «Порядку присудження наукових ступенів» (затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24.07.2013 р. зі змінами і доповненнями, а її автор, Маслак Олександр Олександрович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка і управління національною економікою.

Офіційний опонент,
доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
проректор з науково-педагогічної та
наукової роботи, перший проректор
Хмельницького національного університету

М.П. Войнаренко